

ИВО АНДРИЧ ВЪВ ВЪЗПРИЕМАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА

Пеньо Русев

С Иво Андрич българските читатели и българската критика се запознават сравнително рано. Името му¹ и пръв превод на негов разказ² се появяват на български в периодичния печат още през 30-те години. През 1939 г. изд. „Т. Ф. Чилев“ представя писателя с книга „Разкази“³, в която са включени „Любовницата на Вели паша“, „Изповед“, „В мусафирханата“, „При казана“, „Чудото в Олово“, „Олуяци“ и „Жажда“. Книгата се открива с предговор от д-р Никола Миркович, посветен на живота и творчеството на Андрич. Тази книга събужда жив отклик у читателите и за нея съобщават редица вестници.⁴ Появяват се няколко сравнително обширни рецензии.

Обаче първата българска статия за жизнения и творчески път на Андрич — написана с разбиране и с критически вкус — предхожда с цели две години книгата „Разкази“ от 1939 г. За образованите българи сръбската литература винаги е била близка и достъпна. В България преподавателите по роден език и родна литература в средните училища са специалисти с университетско образование по славянска филология. Мнозина от българските интелектуалци с такова образование ползват свободно сръбохърватски език и следят отблизо развитието на сръбската и хърватската литература. Статията „Съвременни югославски писатели: Иво Андрич“ от 1937 г.⁵ принадлежи на един от тях — на изтъкнатия литературен критик и историк Георги Константинов. Още в тази първа статия проличава ярко начинът, по който българската критика възприема и оценява Андрич като писател. Г. Константинов познава в оригинал неговите произведения дотогава, както и югославската литература изобщо, и вижда и оценява творческия му образ върху широка югославска и европейска литературна основа. В статията намираме доста точни и пълни биографични и библиографски сведения за Андрич. За Г. Константинов той е „между най-значителните югославски писатели, които утвърждават имената си след войната“ и „изтъква със своята изискана култура и с човечността си“, т. е. с хуманизма на своето творчество. „Рядък талант и оригинален мислител“, „Андрич е писател и интелегент в европейски смисъл“. „Делото му е ценно като израз на проникновен творчески дух“, отличава се със „сдържан песимизъм и аристократическо благородство“ и „отбелязва етап в развитието на югославското словесно изкуство“.

Приблизително от такъв ракурс и с такава мярка, но не с ерудицията и компетентността на Г. Константинов, разбира се, виждат и оценяват сборника от 1939 г. с преведени Андричеви разкази неговите млади по онова време рецензенти Николай Дончев,⁶ Нели Доспевска⁷ и Стойко Божков.⁸ Според Н. Доспевска Андрич е „от челните представители на югославската литература“ и художник, „тълкувател на Босна“, с „епическа широта и реализъм“, който „се приближава към героите си по-скоро откъм вътрешната, психологическа страна на действията и преживяванията им, отколкото откъм тяхната външна проява“. Като изтъква, че „историческата обстановка“ в разказите на Андрич е „близка по характер“ до обстановката в България преди

¹ Нов женски свят, г. II, 1931, бр. 24, с. 2; Заря, г. XIV, 1936, бр. 4441, с. 5.

² Чудото в Олово. — Днес, г. II, 1937, бр. 436, с. 2—3; Днес, г. IV, 1939, бр. 1056 и 1057, с. 2; Вестник на жената, г. XVIII, 1939, бр. 760, с. 3—6.

³ Иво Андрич. Разкази. С., 1939. 178 с. Превод на Йордана Бояджиева.

⁴ Зора, г. XX, 1939, бр. 5878, с. 6; Слово, бр. 4959, 17. I. 1939; Книжарска дума, г. VIII, бр. 150, 1. I. 1940, с. 7.

⁵ Г. Константинов. Съвременни югославски писатели: Иво Андрич. — Днес, г. II, 1937, бр. 436, с. 8.

⁶ Н. Дончев. Разкази от Иво Андрич. — Днес, г. III, 1939, бр. 896, с. 8.

⁷ Нели Доспевска. Разкази от Иво Андрич. — Литературен глас, г. XII, 1939, бр. 448, с. 5.

⁸ Стойко Божков. Разкази. — Вестник на жената, г. XVIII, 1939, бр. 760, с. 2.

Освобождението (през 1878 г.), Доспевска подчертава близкия на читателите българи балкански „колорит“. Тя оценява превода като „направен с лекота и разбиране, с усет“ и затова приема, че сборникът е „богат принос“ в българската преводна литература. Ст. Божков също оценява много високо преводаческото майсторство на Й. Бояджиева. Той пише, че книгата „няма обикновеното значение на превод“ и че „надхвърля всекидневните литературни събития и става символ на един стремеж към опознаване и приближаване между двата братски южнославянски народа“. И за Ст. Божков „писателското дело на босненеца Иво Андрич“ може „да се мери с мащабите на големите световни писатели“ като Пшибишевски, Достоевски, Толстой, Зола. Още в статията на Ст. Божков разказите на Андрич се сравняват сполучливо с разказите на Йордан Йовков и се търсят както прилики, тъй и различия между тяхното белетристично майсторство.

Това, че част от образованите българи се запознават с произведенията на Андрич, преди те да са преведени и издадени на български език, обяснява шумният отклик на неговите посещения в България непосредствено след Втората световна война. През март 1945 г. в София се срещат ръководствата на писателските съюзи в Югославия и България. През есента на същата година в София се провежда Национална конференция на българските писатели. Иво Андрич е между ония, които идват в България и през март, и през септември. По този повод неговото име се появява по страниците на повечето български вестници. В едни случаи просто се съобщава за пристигането му,⁹ в други се предават негови изказвания на писателската конференция и по време на пътуване из страната,¹⁰ в трети случаи се печатат нови преводи от съчиненията му,¹¹ в четвърти — бележки и кратки статии за живота и творчеството му.¹² Любопитно е, че самият Иво Андрич отпечатва свои впечатления от България и от българските писатели, които после се появяват и в българския печат.¹³ От статиите днес обръща внимание най-вече статията на С. Султанов — един от авторитетните български литературни критици по-късно. В нея българският читател намира по-пълни сведения за творческото развитие на Андрич, както и за особеностите на белетристичния му талант. С. Султанов пръв в България разглежда и оценява високо романите „Мостът на Дрина“, „Травнишка хроника“ и „Госпожицата“.

Обаче честата поява на името Андрич в българския периодичен печат през годините 1945—1946 не довежда веднага до превеждане и издаване на съчиненията му. Почти до края на 50-те години те се четат само от малка част български интелектуалци в оригинал. От 1947 до 1962 г. в българските списания и вестници не се появява нито един превод на творба от Иво Андрич. Наистина през 1948 г. в превод на Лилия Кацкова излиза втора книга от Андрич — романът „Мостът на Дрина“. Тя събужда сред читателите голям интерес и за нея се говори дълго и много, но в печата не се явява нито един отзив — дори нито съобщение. За отсъствието на Иво Андрич в българския печат от края на 40-те и през първата половина на 50-те години имат значение и особените междудържавни отношения на Югославия и България по онова време.

⁹ Работническо дело, бр. 153 и 155, 17 и 20. III. 1945, с. 3, 4; Народна войска, г. I, бр. 158, 19. III. 1945, с. 2; Отечествен фронт, г. I, 1944—1945, бр. 161, с. 4; Земеделско знаме, г. XXIV, 1945, бр. 13, с. 3; Народно дело, г. II, 1945, бр. 45, с. 1; Народна войска, г. II, бр. 323, 29. IX. 1945, с. 1; Южни славяни, г. I, 1945, кн. 2—3, с. 27—39.

¹⁰ Литературен фронт, бр. 4, 1945, с. 2; Моника Митева. Какво ни казаха осем чуждестранни писатели за себе си и за нас. — Изгрев, г. I, 1945, бр. 300, с. 4; Боян Болгар. Тихата разходка — откровения на Иво Андрич. — Изгрев, г. I, 1945, бр. 303, с. 4; Югославски писатели за впечатленията си от България. — Народ, бр. 961, 1947, с. 4; и др.

¹¹ Екс понто, откъслек, превел Н. Дончев. — Изгрев, г. I, 1945, бр. 301, с. 4; Април 1917, превел Й. Стратиев. — Литературен фронт, г. I, 1945, бр. 22, с. 4; Из Мостът на Дрина, превела Л. Кацкова. — Литературен фронт, г. II, 1945, бр. 3, с. 2; Чудото в Олово. — Балкански преглед, г. I, 1946, кн. 1, с. 77—81; Из Травнишка хроника, превела Л. Кацкова. — Изкуство, г. II, 1946, кн. 11, с. 38—40; Дневникът на дялото, превела Л. Кацкова. — Литературен фронт, г. III, 1946, бр. 7, с. 2; и др.

¹² Д. Пантелеев. Иво Андрич. Бележки. — Балкански преглед, г. I, 1946, кн. 1, с. 159; Сашо Настев. Литературата в крак с народа. — Труд, г. I, 1946, бр. 84, с. 4; С. Султанов. Поет на Босна. — Народ, бр. 545, 1946, с. 4; Земеделско знаме, бр. 156, 1946, с. 4; ЕМОС, г. IV, бр. 11, I. XII. с. 3; Народ, бр. 958, 1947, с. 4; и др.

¹³ Югославски писатели за впечатленията си от България. — Народ, бр. 961, 1947, с. 4.

Награждаването на „Прокълнатият двор“ през 1955 г. дава повод да се открие нова страница от проникването и възприемането на Андрич в България. След съобщението за получената награда,¹⁴ отпечатано през август 1955 г., се явяват две статии за „съвременната югославска литература“, в които на Андриче обръщат най-голямо внимание.¹⁵ Веднага след това — в началото на 1956 г. — излиза „Прокълнатият двор“, превод пак на Л. Кацкова. Рецензия за тази трета книга от Андрич на български език написва С. Владимиров.¹⁶ Тъкмо през втората половина на 50-те години творчеството на Андрич за пръв път се включва — като извор на примери и материал за анализ — в българската академична литературна наука.¹⁷

Съществен момент в нарастването и масовизирането на интереса към творчеството на Андрич в България внася съобщението, че той получава литературната Нобелова награда за 1961 г. Информации за голямото отличие на писателя и бележки за живота и творчеството му отпечатват най-авторитетните български литературни издания — в „Литературни новини“,¹⁸ в „Литературен фронт“,¹⁹ сп. „Септември“,²⁰ сп. „Пламък“.²¹ Израз на чувствата, които събужда у българските интелектуалци това известие — чувства на радост и тържество, дори на гордост, — дава журналистът и писателят Серафим Северняк със статия, озаглавена „Отличие за славянската литература“.²² Като разказва за Андрич и за творчеството му, за неговото награждаване и за преводите на неговите съчинения в България, С. Северняк пише: „Това е първият южен славянин, носител на тази голяма и авторитетна награда.“

Българската литературна общественост откликва с нарочни статии и на седемдесетгодишнината на Андрич през 1962 г., и на смъртта му през 1975 г. Авторы на статиите са видният литературен критик и журналист Веселин Йосифов,²³ критикът Ат. Свиленов,²⁴ литературоведката и преводачката Катя Йорданова²⁵ и др.²⁶

От началото на 60-те години Иво Андрич е вече автор, интензивно превеждан на български, често срещан по страниците на вестници и списания, популярен сред широкия кръг читатели. През 60-те години в периодичния печат се явяват около десетина превода от Андричеви произведения.²⁷ В началото на 70-те години тази практика продължава.²⁸ Обаче за голямата

¹⁴ Югославски литературни награди. — Литературен фронт, бр. 32, 11. VIII. 1955, с. 4.

¹⁵ Ив. Коларов, Д. Павлов. Съвременната югославска литература. — Читалище, 1955, кн. 11, с. 30; Н. Дончев. Литературата в днешна Югославия. — Пиринско дело, г. XII, 1956, бр. 40, с. 3.

¹⁶ С. Владимиров. Нови преводни книги — „Прокълнатият двор“. — Отечествен фронт, бр. 3914, 27. III. 1957, с. 3.

¹⁷ П. Зарев. Стил и художественост. С., 1958, с. 67.

¹⁸ Иво Андрич — лауреат на Нобеловата награда. — Литературни новини, бр. 13, 7. XI. 1961, с. 8.

¹⁹ Иво Андрич — носител на Нобеловата награда за литература 1961 г. — Литературен фронт, бр. 44, 2. XI. 1961, с. 3.

²⁰ Нобеловата награда за литература на Иво Андрич. — Септември, 1961, кн. 12, с. 183.

²¹ Нобеловата награда за 1961 г. — Пламък, 1962, кн. 1, с. 83.

²² С. Северняк. Отличие за славянската литература. — Славяни, 1962, кн. 5, с. 13.

²³ В. Йосифов. Иво Андрич на 70 години. — Литературен фронт, бр. 41, 11. X. 1962, с. 4.

²⁴ Ат. Свиленов. Иво Андрич. Кратък очерк. — Пламък, 1962, кн. 11, с. 46; В памет на Иво Андрич. — Литературен фронт, бр. 12, 20. III. 1975, с. 8.

²⁵ Катя Йорданова. Иво Андрич — хумористът, мислителят, творецът. — Народна култура, бр. 12, 22. III. 1975, с. 7.

²⁶ Ганчо Савов. Празници на обновление в днешната югославска литература. — Литературна мисъл, 1963, кн. 3, с. 105—116; Ек. Сганишева. Иво Андрич. — Родна реч, 1964, кн. 4, с. 40—41; Кратки бележки за Иво Андрич. — Наша родина, 1963, кн. 7, с. 22; и др.

²⁷ Мостът на Жепа. — Пламък, 1962, кн. 11, с. 47—50; Подпалки, превела Лада Галина. — Наша родина, 1963, кн. 7, с. 22—31; Травнишка хроника, откъс. — Литературни новини, 1963, бр. 60, с. 4; Прозорец. — Литературен фронт, бр. 48, 28. XI. 1963, с. 4; Изкуството да се превежда. — Литературни новини, 1964, бр. 70, с. 5; Жената върху камъка, превел Б. Ничев. — Септември, 1965, кн. 11, с. 175—190; Сватба, превела Л. Кацкова. — Септември, 1967, кн. 7, с. 75—92; Байрон в Синтра, превел Св. Игов. — Литературен фронт, бр. 24, 27. XI. 1969, с. 4; Бюфет Титаник. — Септември, 1970, кн. 1, с. 149; и др.

²⁸ Приказка за слона на везира, превела Сийка Рачева. — Съвременник, 1973, кн. 3, с. 333—361; Писмо от 1920 г., превел Св. Игов. — Литературен фронт, 1973, бр. 48 и 49, с. 7; Скерцо в

популярност на Андрич в България и за славата му сред широкия кръг български читатели като голям художник-разказвач най-голяма роля изиграват, разбира се, поредицата книги с преводи на негови съчинения. Днес България притежава на сравнително хубав български език и в твърде големи тиражи най-съществената част от творчеството на Андрич: 1. „Мостът на Дрина“, прев. Л. Кацкова, I изд. 1948, II изд. 1964; 2. „Прокълнатиот двор“, прев. Л. Кацкова, I изд. 1956, II изд. 1976; 3. „Травнишка хроника“, прев. С. Рачева, I изд. 1963, II изд. 1975; 4. „Зеко“ („Зеко“, „Подпалки“, Велетовци“, „Мостът на Жепа“), прев. Сл. Кръстовска и Лада Галина, 1964; 5. „Жажда“, разкази и новели, съст. Б. Ничев, 1971; 6. „Новели“ (общо 18), Пловдив, 1976; 7. „Знаци край пътя“ (разкази, размисли, есета), подбор и превод Катя Йорданова, Пловдив, 1978; 8. „Госпожицата“, прев. Катя Йорданова, С., 1978; 9. „Разкази от детството“, С., 1978.

Като се има пред вид броят на споменатите книги и техните сравнително големи тиражи, трябва да се каже, че българската оперативна литературна критика в случая не се оказва на висотата на изискванията. Макар твърде компетентни, написани от известни автори — като Б. Ничев и Ив. Вандов, литературнокритическите отзиви в периодичния печат са твърде оскъдни — само няколко.²⁹ Много по-добра и с много голям ефект е работата на оперативната литературна критика във връзка със самите издадени книги, тъй като повечето от тях излизат с кратки, добре написани предговори, послеслови или бележки.³⁰

В кръга на оперативната критика за Андрич и България най-значителни са заслугите на двама критици—Боян Ничев и Св. Игов. И двамата са отлични познавачи на сърбохърватската литература изобщо и на Иво Андрич по-специално. Цялата българска критика за Андрич се характеризира, първо, с добро познаване на неговото творчество в оригинал, и, второ, със стремеж да се изтъкват ония страни и особености в него, които са близки на българските читатели — балканската тематика, османското владичество, общобалканското в менталитета, поведението и съдбата на героите и пр.

Разбира се, това се отнася с още по-голяма сила и за българската научна критика за творчеството на Андрич. Българската литературна наука отрано прави това творчество обект на специални анализи и проучвания. При това с него се занимават едни от най-активните български литературоведи от възрастното, средното и младото поколение — от акад. П. Зарев,³¹ проф. Е. Каранфилов, проф. Т. Жечев до Михаил Неделчев.³² В едни случаи произведенията на Андрич са привлечени и използвани като пример и за решаване на литературнонаучна проблематика с български характер. Така в статията си „Иво Андрич и краят на един призрак“³³ Т. Жечев подчертава „сладостния балкански аромат на европейската проза на Андрич“ и „особената сплав между източна приказност и културна изостаналост“, за да покаже и осъди „призрака“ на „балканския комплекс за културна и интелектуална малоценност“ в творчеството на някои български писатели. В други случаи творчеството на Андрич е предмет на специални и задълбочени анализи. Българската литературна наука притежава ред значителни научноизследователски студии за Иво Андрич.

черно, Все по-високо, все по-наблизо (стихотворения в проза), превел Петко Асенов. — Литературен фронт, бр. 48, 25. XI. 1976, с. 8; и др.

²⁹ Б. Ничев. Иво Андрич. Отзив за Травнишка хроника. — Литературни новини, 1963, бр. 60, с. 4; И в а н В а н д о в. Майсторството на Иво Андрич (рецензия за Травнишка хроника). — Читалище, 1964, кн. 4, с. 27—28; Р а д к а Е м а н у и л о в а. Госпожицата. — Нов живот, 1978, бр. 42; и др.

³⁰ Например Д. Д о б р е в. Послеслов към Травнишка хроника. С., 1963, с. 460; Б. Н и ч е в. Послеслов към Мостът на Дрина. С., 1964, с. 346; Предговор към Зеко, С., 1964, с. 5—6; Андрич в света на своите новели и есета, предговор към „Новели“, Пловдив, 1976, с. 7—10; С в. И г о в. — Предговор към „Прокълнатиот двор“, 1976, Третият роман на Иво Андрич, предговор към „Госпожицата“, С., 1978, с. 5—13.

³¹ П. З а р е в. Стил и художественост. 1958, с. 67; Избрани произведения. Т. I. 1971, с. 368, 377, 414, 417.

³² М. Н е д е л ч е в. Балканската проблематика на Иво Андрич. — ЛИК, бр. 48, 23. XII. 1972.

³³ Т. Ж е ч е в. Иво Андрич и краят на един призрак. — Литературен фронт, 1964, бр. 49, с. 2; Идеи на прозата, С., 1967.

Тук първо трябва да се спомене проучването на Б. Ничев за качествата и недостатъците на българските преводи от Иво Андрич,³⁴ а след това — три сравнителни изследвания от Стоян Каролев,³⁵ Светла Димитрова³⁶ и Енчо Мутафов.³⁷ И тримата познават и ползват не само изследванията за Андрич в Югославия, но и някои от западноевропейските приноси за него. Същевременно и тримата прилагат методика, която е и модерна, и представителна за българското сравнително литературознание. Ст. Каролев проучва сравнително „естетически гъвкавия реализъм“ в творчеството на Иво Андрич и Емилиан Станев — преди всичко „историзма на изображението“, „подхода към събития и хора“, „дълбоките връзки“ на героите“ със средата, времето, обществото“. Изтъкват се прилики — например отсъствието на „патетичност“, „овладения и слържан драматизъм“, чуждата на модернизма поезика и стилистика, своеобразният хуманизъм у двамата писатели. Сочат се и различия — особено в схващанията за човека: докато за Иво Андрич е характерна репликата „Тежко е да си човек, господи!“, у Емилиан Станев тя звучи „Весело е да си човек, господи!“ Като проучва сравнително изобразителното и композиционното майсторство на двамата писатели, Ст. Каролев определя някои много съществени техни особености. Според него героите на Андрич са „мономани, обхванати от една постоянна и силна страст, която ги владее изцяло и определя духовния им облик“. Андрич „не фабулира леко и стройно“ и „неговата стихия в изображението на човека са преките характеристики“. А Св. Димитрова сравнява творчеството на Андрич и Йовков — главно „Мостът на Дрина“ и „Старопланински легенди“ — за да открие и обясни „сходни черти на художествените им системи“. Андрич се домогва до общочовешкото у човека чрез изобразяване на „босненското“, а Йовков — като рисува „добруджанското“. И в тази студия обаче сравнителните анализи имат смисъл преди всичко като средство за изясняване и определяне на особеното в художественото майсторство на двамата големи национални писатели. Студията на Е. Мутафов в същност е посветена на художествената структура в романите на Андрич. В нея се изследват типичните особености на героите и на поезиката на Андрич и се оспорват — мотивирано и убедително — ред мнения на югославски, немски и български изследвачи.

В началото на миналата година — на 17 януари 1980 — в България беше защитена и първата научна дисертация за творчеството на Андрич, озаглавена „Иво Андрич — творческо развитие и художествена структура“.³⁸ Дисертантът е Светлозар Игов, тънък познавач на Андрич и енергичен негов популяризатор и изследвач. Проучването се открива с критически преглед на всички досегашни изследвания за писателя и с оригинална периодизация на творческото му развитие. Следват анализи на „ранния Иво Андрич“, на неговата „междувойнна проза“, на „Андричевите романи-епически синтети“, на проблематиката и художествената структура на „Травнишка хроника“, „Мостът на Дрина“, „Госпожицата“ и „Прокълнатиот двор“. Дисертацията на Св. Игов за творчеството на Андрич е сериозен научен принос не само в българската наука за писателя, но и изобщо в научните издирвания за него.

Изтъкнатото в настоящия обзор показва, че в България Иво Андрич се възприема сравнително рано като близък и голям майстор-разказвач. Българската критика го тълкува и оценява с оглед на балканските моменти и страни в творчеството му, обаче и въз основа на тълкуванията и оценките в самата Югославия. През 60-те и особено през 70-те години българската литературна наука се домогва до оригинални научни разработки, принос изобщо в научното изследване и усвояване на Андрич като писател с международно разпространение и значение.

³⁴ Б. Ничев. Изкуство, което сближава. — Септември, 1967, кн. 1, с. 103—112.

³⁵ Ст. Каролев. Изображението на човека у Иво Андрич и Ем. Станев. — Септември, 1966, кн. 11, с. 102—121; В света на прозата, С., 1968.

³⁶ Св. Димитрова. Йордан Йовков и Иво Андрич. — Литературна мисъл, 1978, кн. 3, с. 23—43.

³⁷ Енчо Мутафов. Поезиката на Иво Андрич и проблеми на балканския тип писател. — Литературна мисъл, 1979, кн. 2, с. 79—91.

³⁸ Светлозар Игов. Иво Андрич — творческо развитие и художествена структура. Автореферат, С., 1979, 37 с.